

Bencze László

A munkásosztály szabad ideje és művelődési viszonyai a kapitalista Magyarországon (1920-1945)

Az 1919-45 közötti évet Magyarországon az osztályellentétek éleződése jellemezte. Az uralkodó osztályok a proletárforradalom megismétlődésétől félve fokozták a munkásosztály elnyomását és minden eszközzel szilárdítani igyekeztek politikai és gazdasági kiváltságait. A kommunista pártot illegálisba kényszerítették és minden haladó törekvést csírájában igyekeztek elfajtani. A két forradalom, de különösen a Tanácsköztársaság tapasztalatai alapján az uralkodó földbirtokosok és kapitalisták minden erejüket az új forradalom megelőzésére, a tömegek elégedetlenségének leszerelésére és elfojtására fordították. Politikai és gazdasági hatalmuk birtokában a műveltség és művelődés terén is monopolhelyzetet igyekeztek fenntartani maguknak.

A munkások szabad ideje

Az 1919. évi első magyar proletárdiktatúra bukását követő fehérterror idején a munkásokat egyrészt a nagyarányú munkanélküliség, másrészt a munkanap önkényes meghosszabítása sújtotta.

Hivatalos kimutatás¹ szerint a teljesen munkanélküliek száma az iparban így alakult:

1919:	114 179 fő
1920:	109 588 fő
1921:	115 827 fő
1922:	115 860 fő

Ehhez járult a részleges munkanélküliek nagy száma annak következtében, hogy az üzemek egy része rövidített évi munkaidővel dolgozott.

Azokban az üzemekben — és ez volt az üzemek többsége —, ahol rövidített évi munkaidővel dolgoztak, a tőkésék a munkanap megnyújtására törekedtek. A Textiliparosok Országos Egyesületének jelentése 1923-ban a következőket írja: „Mi hamar szakítottunk a szocializmus dogmáival, a 8 órás munkaidővel, és helyette a 9 és fél órás munkaidőt hoztuk be a textiliparban. Úgy gondoljuk, hogy ezzel olyan példát statuálunk a többi ipar számára, amelyet mindenkinek követnie kell.”²

1. A Statisztikai Szemle és Évkönyv 1919-23 évfolyamai alapján közli: A munkásosztály helyzete a Horthy-rendszer idején. 39. oldal.

2. A munkásosztály helyzete a Horthy-rendszer idején, 43. oldal.

A munkaidő meghosszabítására irányuló tökések törekvés együtt járt a munka intenzitásának növelésére irányuló törekvéssel. Ezt a törekvésüket a tökések nyíltan hangoztatták: a „vas- és gépipar munkaadói rögtön a kommün bukása után arra törekedtek, hogy a munkateljesítményeket fokozzák, és amellet... általánossá tegyék az órabérezést... megfelelő akkordalap megállapítása szerint.”³

A munkaintenzitás állandó fokozásának következménye tükröződik a balesetek számának növekedésében és az általános életkor alakulásában. A bejelentett üzemi balesetek száma: 1920: 9 074; 1921: 14 058; 1922: 17 072⁴

A Statisztikai Közlemények adatai alapján (több évi átlagot véve figyelembe) a hatvanadik életévét a nagybirtokosok 26.1 %-a, a gazdasági cselédek 8.3 %-a, az ipari munkások 3.3 %-a, a bányászok 2.7 %-a érte el.

A munkások idő előtti elhalálozása nem érintette a tökéseket. A munkás „meghal korábban? — Sok más vár a kapu előtt!... Kisajtolják a munkás minden crejét, és aztán elkergetik. Csak fiatalokat és erőseket vesznek fel.”⁵

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom eredményeként először a Szovjetunióban, majd ezt követően az európai országok többségében (Albániát és Törökországot kivéve) — a munkások sokévtizedes harcának eredményeként — a 8 órás munkaidőt törvénybe iktatták. Magyarország csak az utolsók között lépett erre az útra. A nyolcórás munkaidő törvénybeiktatásában nagy szerepet játszott az 1929-33-as gazdasági válság. Ebben az időben egyrészt megerősödött a munkásmozgalom, másrészt a munkaintenzitás a válság idején tovább erősödött. A nagyvállalatok többségénél a tökések megfigyelték, hogy a felfokozott munkaintenzitás mellett 8 órás munkaidő esetén jóval nagyobb az egy órára eső munkateljesítmény, mint a hosszabb munkanap esetében. (I. A munkásosztály helyzete a . . . 214. old.) Mindezek eredményeként 1935-ben a 6660. sz. kormányrendelet általánosságban intézkedett a napi 8 órás munkaidőnek az iparban történő bevezetéséről. Majd ezeket a rendelkezéseket — két évvel később — az 1937. XXI. tc. iktatta törvénybe.

A 8 órás munkaidő tényleges bevezetését a tökések azonban nagy huzavonával hajtották végre. Így például a 8 órás munkanapot a vas- és gépiparban valamint a papíripárban csak 1939 tavaszán vezették be.

A 8 órás munkanapról szóló törvény végrehajtását ezután — még mielőtt az egész iparban bevezették volna — a háborús helyzetre való hivatkozással 1939. szeptember 2-án felfüggesztették.

Ezt követően a napi munkaidő tovább növekedett. Sok szakmában megtalálható volt a 60-70 órás munkahét, amely munkaerő-kihasználás és munkaintenzitás mértékének növekedésével párosult. A háborúra készülő tökések Magyarországban is abból indultak ki: „Gyenge és rövid életű nemzedékek gyors váltakozása éppoly jó el látja a munkapiacot, mint az erőteljes és hosszúéletű nemzedékek sora.”⁶

Az 1937. XXI. tc. intézkedett a munkásoknak járó fizetett szabadságra vonatkozóan is. A törvény által hagyott kibúvókat kihasználva a tökések a törvényt csak igen kismértékben hajtottak végre. A törvény kimondja például, hogy 6 napi fizetéses szabadság jár egyévi megszakítás nélküli munkaviszony esetén, de ha a munkaviszony 14 napnál hosszabb időre megszakad, a fizetéses szabadság a munkást nem illeti meg. A nagyarányú munkanélküliség eredményeként csak viszonylag kevés munkás dolgozott megszakítás nélkül egy évet. Sokszor előfordult, hogy a tökések a gyár bejárata előtt elbocsájtották a munkást, hogy a fizetéses szabadságra vonatkozó jogától megfoszthassák. (lásd: Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége Szakszervezeti Tanács) jelentése a XVII. küldöttközgyűlésnek, Budapest, 1948.). 1939 őszén az 1937: XXI. tc. felfüggesztésével a fizetéses szabadságra vonatkozó rendelkezések is érvényüket veszítették.

3. Dr. Kovács Norbert cikke, Statisztikai Szemle, 1923. 79-80. old.

4. Magyar Statisztikai Évkönyv. 1919-1922, 50. oldal.

5. Lenin: Művei 18. köt. 607-608. oldal.

6. Marx-Engels: Válogatott művek. 1. kötet, Szikra, 1949. 422. oldal.

Az 1937: XXI. tc. bevezetése utáni időszakban maguk a tőkések (Gyáripárosok Országos Szövetsége) és a polgári ideológia egyes képviselői nagy figyelmet fordítanak a munkások szabad idejének problémáira. Figyelmük oka a félclem. Félték attól, hogy a szabad időhöz jutott munkások között még nagyobb mértékben tért hódítanak a marxizmus eszméi. Ezt a félelmet nagyon jól illusztrálja Semidt Sándor cikkének alábbi részlete,

„Tagadhatatlan, hogy a 8 órai munkaidő bevezetése, általánosítása is csak akkor válhatott volna tökéletesen az ipari munkásság s a Haza javára, ha akkor vezették volna be, mikor már gondoskodtunk a felszabaduló időnek a munkásság érdekében álló kihasználásáról. A valóságban azonban az történt, hogy a munkásság évszázadokon át hozzá volt szokva ahhoz, hogy 12 órás munkaideje után 2-3 órát családjával tölt, házi munkáját elvégzi, s azután a szükséges 8 órai pihenőre tér. A 8 órai munkaidő bevezetése után azonban a minden átmenet nélkül egyszerre felszabadult 4 órájával nem tudott mit kezdeni, arra elfelejtették megtanítani. Unatkozott, s kőszégesen szívta magába a munkásság vezéreiül feltalakodott kommunista-szociáldemokrata szakszervezetek tanításait, melyek osztálygyűlöletre, a Haza és Isten fogalmának tagadására használták ki az adottságot. Így lettek pl. a német nagyipari gócpontok, a Ruhr-vidék százezres munkástömegei a nagy német birodalomnak is sirásói.”⁷

Az uralkodó osztályon belül vita keletkezik arról, miféle szervezeti formában lehet legjobban biztosítani a munkások szabad idejének olyan megszervezését, amely biztosítja soraikban a reakciós nacionalizmus és más polgári, fasiszta eszmék térhódítását.

A legszélsőségesebb irányzatot vitéz Marton Béla a fasiszta jellegű „Nemzeti Munkásközpont” országos elnöke képviseli. Eszményképe a fasiszta olasz, német és portugál szabadidő-szervezet.

„Egyetemes, mindent átfogó erejű tevékenységre van szükség, és ez csak a Hivatalos Szabadidő-Szervezet keretében oldható meg... A múlt liberális és marxi materialista felfogásból való átalakulás szellemi és lelki megújodást kell, hogy jelentsen. . .

Történelmi szükségszerűség egy országos magyar Hivatalos Szabadidő-Szervezet mielőbbi létesítése. Az olasz, német, portugál stb. példák is bizonyítják, hogy csupán társadalmilag, hatósági jogkör nélkül a szabadidő-szervezet életre hívása nem változtatja be a hozzá fűzött várakozást. A Hivatalos Szabadidő-Szervezet nemcsak szociális intézmény, legalább ugyanilyen mértékben nemzetnevelés. Egész nemzetünket kell átmenteni a közelmúlt, sőt a jelen szociáldemokrata tévvilágból a felelősségteljes nemzeti élet lelkiségébe. A cél érdekében szükséges a társadalmi osztályok életfel-fogását, világnézetét átalakítani.”⁸

A gyártulajdonosok nem értenek egyet Marton Bélával. Saját maguk akarnak rendelkezni saját munkásaik szabad idejével. A szükségesnek tartott szabadidő-szervezetet ezen az alapon a Gyáripárosok Országos Szövetsége keretein belül létre is hozzák. A megalakult gyári szabadidő — szervezetek központjának Tájékoztatójában jól nyomon követhető egyrészt bizonyos kétkulacsosság, ami „az egyéb nyugati államok”-ra való hivatkozásban jut kifejezésre, másrészt a saját munkások szabad idejével való rendelkezés jogának védelme, amit az „autonom” megoldással akarnak biztosítani.

„Korunk egyik vezető eszméje: a munkavállalók szabad idejének hasznosítása. Ez a mozgalom az elmúlt években a velünk barátságos külföldi államokban — mint Olaszországban és Németországban — „Dopolavoro” és „Kraft durch Freude” néven óriási sikert ért el és megmozgatta az egész társadalmat. De nemcsak ezekben az országokban, hanem egyéb államokban is rendszeres gondoskodás tárgya a munkavállalók szabad idejének hasznosítása. . .

7. Schmidt Sándor (Magyar kir. bányaugyi főtanácsos, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vezérigazgató helyettese): A munkásság szabadidő mozgalma. Magyar Lélek, 1939. 11. szám.

8. Vitéz Marton Béla (országgy.-i képvis., a Nemzeti Munkaközpont országos elnöke. Magyarország megbízottja a külföldi és nemzetközi szabadidő szervezeteknél): Előszó (Szabadidő mozgalom, idegenforgalom, munkásnyaraltatás — Dr. Dakó Gábor, 1940.) ... ..

45 gyáripari vállalat kezdeményezésére a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége is programjába vette a szabadidő-kérdésnek tervszerű rendezését, illetve rendszeres továbbfejlesztését. Először is megkérdezte tagjait, hogy milyen alapon kívánják a szabad idő kérdését megoldani. A válaszok 80 %-a az autonóm megoldást kívánta.

A magyar ipar e szándékát és kívánságát az illetékes kormánytényezők kedvezően fogadták és a megalakítandó központi szabad idő — szervezet támogatását kilátásba helyezték. Így alakult meg az 1940. év tavaszán a Gyári Szabadidő Szervezetek Központja, melyhez a folyó év végéig 216 vállalat csatlakozott.⁹

A Gyári Szabadidő Szervezetek Központja célkitűzéseit jól jellemzi Fluck András előadása. Fő feladatnak a tőkés és munkás közötti „együttműködés” kikiáltását tekinti és igyekszik felvázolni az ehhez szükséges erkölcsi, világnézeti és életmódbeli feltételeket is.

„A szabadidő-tevékenységnek — pihentető, üdültető, szórakoztató és ismeretterjesztő jellegén felül — magasabbrendű célkitűzéseinek is kell lennie. Minden egyes foglalkoztatás hazafias és erkölcsi alapon álljon. Ezt a követelményt minden megmozdulásban érvényesíteni kell még akkor is, ha kifejezetten nem is nyilatkozik meg.”¹⁰

A munkások szabad idejének irányítására az 1938-ban alakult Magyar Népművelők Társasága is bejelentette igényét.

A népművelési bizottságok feladata a szabadidő — tevékenység:

„A népművelés... célkitűzéseit az utolsó két évtizedben a **nagyütemek szabad ideje tervszerű felhasználásának** gondolatával bővült, s így passzív feladatkörrel az oktatáson túl a nemesirányú aktív és passzív szórakozási alkalmak biztosítása, általában pedig a napi szabad időnek, a hétfégi pihenőnek és fizetett szabadságnak nemzetnevelői szempontból való kihasználása.”¹¹

A Magyar Népművelők Társaságát azonban sem a „Gyosz”, sem a „Nemzeti Munkaközpont” nem ismerte el a szabadidő-mozgalom vezetőjének. Kőncse Jenő így fogalmazza meg a Magyar Népművelők Társaságával kapcsolatos kétélyeit:

„Nálunk több elgondolás merült már fel a szabadidő-szervezet intézményes kiépítésével kapcsolatban. Az egyik a népművelési munka szervein keresztül kívánja megvalósítani. Tagadhatatlan, hogy ez a terv első tekintetre tetszetősnek látszik. Ha azonban a kérdés mélyére hatolunk, számos ellenérvre bukkanunk. Mint tudjuk az iskolán kívüli népművelési bizottság hivatása a népművelő és a továbbképző munka ellátása, tehát oktató tevékenység. **Bár ennek keretében a szórakozási elemeket is beiktatják** — mint például színelőadásokat, hangversenyeket, néptáncokat stb. — mégis úgyszólván **kizárólagos szociálpolitikai jellege el nem vitatható**, figyelemmel a munkában résztvevő tanítók, tanárok, stb. túlnyomó számára. Ennek a szervezetnek a hangsúlya az ismeretterjesztésen van, ezért az iskolai mőreteken alig nőhet túl. De figyelembe kell még vennünk azt is, hogy az iskolán kívüli népművelési szervek meggyökeresedésének esélyei mások a vidéken, a falvakban, és mások a városokban. Ezenkívül tudjuk, hogy az érdekkapcsolat a szervezet és a lakosság között nem elég szoros. Mindezekből levonhatjuk a következtetést, hogy az **iskolán kívüli népművelési szervezete**, mint a magyar szabadidőmozgalom népművelési ágazata, teljes felköszültséggel töltheti be hivatását, azonban mint egy ország szabadidő-intézmény megtestesítője, nem volna be.”

9. A Gyári Szabadidő Szervezetek és a Gyári Szabadidő Szervezetek Központjának Tájékoztatója a célkitűzésekről és munkaprogramról. Gyakorlati szervezési tanácsok.

10. Fluck András (az Ürikirály-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. ügyvezető igazgatója): A Magyar Gépiparosok Országos Szövetsége elnökségéhez intézett beszámolót a balatonkenesei tanfolyamról.

(Magyar Gyáripar Szabadidő-Szervezete által Bpest, Székesfőváros Iskolánkívüli Népművelési Bizottsága közreműködésével. 1940. június 9—16. között Balatonkenesén rendezett szabadidő-vezető tanfolyam.)

11. Novárg Gyula: Népművelés és szabadidő. 27. old. (A Főv. népm. vez. képző tanfolyamnak előadásai, 1939.)

„Elgondolásunk szerint a szabadidő-mozgalmat olyan országos központ irányítaná, amely kerület és helyi szervekkel hálózza be az országot.”¹²

A részletkérdésekben egymással szemben álló törekvések mind arról tanúskodnak, hogy a burzsoázia Magyarországon sem mondott le a felnőtt munkások művelődésének ellenőrzéséről. Vita csak akörül folyt, hogy a munkás „tökéhez tartozó egész életidejének” a munkától szabadabbá lett része fölött az ellenőrzést az egyes tőkés, vagy a fasiszta államban megtestesült osztályok gyakorolják.

A tőkés osztály — ebben vagy abban a formában — munkások által kiharcolt szabad időt a reakciós világnézet és erkölcs terjesztésének területévé igyekezett változtatni. A polgári szabadidő-tevékenység az uralkodó osztály általános kultúrpolitikai célkitűzéseinek megvalósulását szolgálta. A proletárforradalom megismétlődésétől félve a munkások minél nagyobb tömegeit akarták a „kereszteny-nemzeti kultúra” alapján befolyásolni. A tőkés által irányított szabadidő-mozgalom a kommunizták, a Szovjetunió, a proletár nemzetköziség ellen irányult és alapvető eszmei fegyvere a nacionalizmus volt.

Az uralkodó osztály a munkások szabad idejét az iskolához hasonlóan az uralkodó burzsoá világnézet és politikai felfogás terjesztése területének tekintette. Megakarták őrizni kulturális monopóliumokat, amely az osztályelnyomás egyik eszköze volt a kezükben.

Az uralkodó osztályok ilyen arányú törekvését az ellenforradalmi rendszer hivatalos kultúrpolitikusa és kultúrfilozófusa Korniss Gyula fogalmazta meg legvilágosabban, „Kutúra és politika” című művét az ellenforradalmi rendszer munkásgyűlölő kultúrpolitikája elméleti alátámasztásának szentelte. Ebben a művében nyíltan kijelentette, hogy a dolgozó tömegek számára a műveltségnek csak morzsáit kell juttatni. Szerinte „az egészségesen működő és fejlődő nemzeti közösség szerkezete hármas tagozottságú: van egy alsó, egy középső és egy felső rétege.” Ez a réteg „jobbára testi, mechanikai munkát végez. . . ilyen a napszámos, gyári munkás, kézműves, földműves, szolga stb.” A kisbirtokos gazdák, iparosok, kereskedők, a vasúti, postai és távírdai tiszták, a közigazgatási hivatalok segéd és kezelőtisztjei, a néptanítók stb. képezik a „középső társadalmi réteget” akiknek a 4 osztályú polgári iskola és az erre épülő középfokú szakiskolák nyújtják a megfelelő képzettséget. A harmadik felső réteg „a szofokrácia, a nemzeti organizmus agyveleje”. Ide tartoznak a „szellemi alkotó és irányító munkát végző” tudósok, művészek, tanárok, főhivatalnokosok, a nagyiparosok, nagykereskedők stb. Ettől a rétegtől függ elsősorban „a nemzeti közösség helyes irányítása és boldogulása”. Ezért ennek a rétegnek kell „a kultúra legtöbb értékes elemét elsajátítania.”¹³

Az uralkodó osztályok tényleges művelődési monopóliumáról tanúskodnak a mártírhaltált halt kiváló kommunista művelődéspolitikus Földes Ferenc által közölt adatok.¹⁴

	munkásság részcsedése ‰-ban	polgárság részcsedése ‰-ban
a lakosságban	21,4	81,2
a középiskolákban	3,8	82,7
a képzőkben	4,7	81,2
a képesítő műveltséget adó leányiskolában együtt	2,1	90,8
a főiskolákon	3,9	83,3

12. Dr. Könes Jenő: A szabadidőmozgalom kialakulása és szociálpolitikai jelentősége. Munkügyi Szemle, 1938. 6. old.

13. Korniss Gyula: Kultúra és politika. Bpest, 1928. 63 és következő oldalak.

14. Földes Ferenc: A munkásság kulturális helyzete Magyarországon. Vasszinű égbolt alatt. Bp. 1961. 374. és 379. oldal.

A műveltségét, kulturális-technikai színvonalát illetően a munkásosztály nem volt egységes. A munkásosztály rétegződéséből és rétegződésének alakulásából képet alkothatunk magunknak az egyes rétegek kulturális-technikai színvonala közötti különbségekről is

A munkások előtt csak a 6 osztályos népiskola kapui voltak nyitva. Ezt a helyzetet jellemezve és a megoldás egyedül lehetséges forradalmi útjára — a cenzúra miatt burkoltan — rámutatva írta Földes Ferenc: „Az emberek milliói maradnak a legalacsonyabb kultúrfokon és soha nem tudjuk meg róluk, mit rejtegettek magukban. . . A kulturéhség hiába csillog a szemekben, elfojtja a szegénység. A szegénység a kulturiközösítettség legalapvetőbb oka. . . Tehát marad a társadalmi megoldás, amelynek olyan helyzetet kell teremtenie, hogy a szegényparaszt és munkásrétegek társadalmi arányuknak megfelelően részesüljenek a kultúrában.”¹⁵

Az 1920. évi népszámlálás adatai szerint 1 090 715 hat éven felüli analfabéta volt az országban. Az analfabéták száma csökkent ugyan, de 1930-ban még mindig 735 076 analfabétát tartottak nyilván. Az elemi iskola hat osztályát a tankötelezetteknek csak **ötven százaléka** végezte el.¹⁶

Laczkó Miklós adatai¹⁷ szerint 1930 körül az ipari proletariátus létszáma kb. 650 000 fő volt és a negyvenes évek elejére ez a létszám kb. 800 000 főre emelkedett. A munkásosztály legjelentősebb részét a szakképzettség nélküli betanított munkások alkották. A munkásosztályon belüli arányuk 50—55 %-ról a második világháború előtti években 60 %-ra fölé emelkedett. A munkásosztálynak ebből a rétegből sokan részt vettek a munkásmozgalomban, de túlnyomó többségük nem került kapcsolatba azzal. Előképzettségük hiánya és nehéz anyagi helyzetük miatt többségüket a művelődési törekvések hiánya és a politikai közömbösség jellemezte. Később sokan közülük a jobboldali szervezetek agitációjának hatása alá kerültek.

A munkásosztálynak mintegy 13 %-a volt teljesen képzetlen. E rétegnek több mint a fele közvetlenül falusi származású volt. E munkásréteg volt a proletariátus politikailag legelmaradottabb része és kisebbségtől eltekintve nem voltak művelődési igényei sem.

A munkásosztály egészének kb. 25-30 %-a volt szakképzett munkás. A szakmunkások között kétféle magatartás volt megfigyelhető. Az idősebb generáció a munkásmozgalom harcaiban edződött, sok politikai tapasztalattal rendelkezett, a fasiszta ideológia által nehezen volt befolyásolható, de nagy részének forradalmi lendülete megtört. Művelődési törekvéseiket demokratikus antifaszizmus jellemezte. Soraikból került ki a szociáldemokrata mozgalom és ezen belül a reformista ideológia állandó bázisa. A szakmunkások fiatalabb rétege — amely már az ellenforradalmi rendszer iskoláiban nevelődött — könnyen volt befolyásolható az uralkodó osztály ideológiája által. Ugyanakkor igyekeztek magasabb technikai műveltséget elsajátítani.

A munkásosztály létszámának és a faluról közvetlenül felkerült munkások arányának növekedése, a szakmunkások arányának csökkenése kedvezőtlenül befolyásolta a munkásosztály kulturális-technikai színvonalának alakulását. Mégis az ellenforradalmi korszak egészét véve figyelembe, a munkásosztály technikai ismeretei az iparban végbement fejlődés eredményeként növekedtek.

A munkások művelődési lehetőségeit, kevés szabad idejük kulturált eltöltését elsősorban anyagi helyzetük korlátozta. Jól illusztrálják ezt Rézier Gyula polgári szociológus által közölt családi költségvetések. K. I. géplakatos és T. B. rézműves havi költségvetése, akik a selypi cukorgyár munkásainak legjobban fizetett rétegéhez tartoztak, és egyaránt 3-3 családtagjuk volt — 1938-ban a következőképpen alakult:¹⁸

15. Földes Ferenc *Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon*. Bp. 1941. 108-109. oldal.

16. „Kulturisztatiztikai Adattár 1962.” Budapest, 1963.

17. Lásd részletesebben: Laczkó Miklós: „Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867—1949”. Budapest, 1961. 111-116, 140-141 és 187-191. oldal.

18. A magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. Szerk.: Rézier Gyula. Bp. 1949. 32. oldal. (Cukorgyári munkások)

	K. I. géplakatos	T. B. rézműves
Havi jövedelem:	181,— P.	260,— P.
Havi kiadások:		
Házbér	15,—	13,30
Fűtés, világítás	18,60	13,—
Étkezés	87,—	105,—
Mosás, ruházkodás	30,—	50,—
Gyermek taníttatására	10,—	26,—
Szappan, fogkrém stb.	4,—	4,—
Könyv, újság, rádió	—	10,60
Dohányzás	—	12,—
Szórakozás	11,—	6,40
Egyenleg:	+ 5,40 P.	+ 19,70 P.

Ugyanebben a tanulmányban található két alacsonyabb keresetű szakmunkás I. P. géplakatos és B. F. kazánkovács családjának havi költségvetése is. Mindkét munkásnak 2 eltartott családtagja volt.

	I. P. géplakatos	B. F. kazánkovács
Havi jövedelem:	93,— P.	99,— P.
Kiadások:		
Házbér	7,—	9,—
Fűtés, világítás	16,—	10,60
Étkezés	45,—	50,—
Mosás, ruházkodás	15,—	—
Gyermek taníttatása	—	14,—
Szappan, fogkrém stb.	2,50	3,60
Könyv, rádió, újság	—	—
Dohányzás	—	—
Szórakozás	—	—
Egyenleg:	+ 6,50 P.	+ 11,80 P.

Rézler Gyula a közölt adatok alapján megjegyzi: „A két kisjövedelmű család csak a legelsőrendű szükségleteit képes úgy ahogy kielégíteni, művelődésre, szórakozásra, már egyáltalán nem telik.”¹⁹

A munkásosztály túlnyomó többsége, a betanított és tanulatlan munkások nagy tömegeinek életszínvonala ennél is alacsonyabb volt.

A munkásosztály nagy tömegeinek nyomorút kulturális elmaradottságát hitelesen mutatja meg a Kommunista Párt féllégális folyóiratában a „Gondolat”-ban Bálint György, Darvas József, Forgács Antal és Jahn Ferenc által írt riportisorozat a Budapesti Visegrádi utca 20-24 számú házak lakóinak életéről.

Darvas József egy vidékről felkerült kőműves segéddel beszélgetett, aki együtt élt öccsével. A szoba-konyhás lakásban, — ahol egy ágyat béreltek kettőjük számára — összesen nyolcan laktak. Ketten heti 18 pengőt kerestek. Ebből 3 pengőt fizettek az ágyért. A megmaradt 15 pengőből étkeztek. Szórakozásra egy fillérjük sem maradt. „Különben se lenne hozzá kedvük, mert esténként olyan fáradtak, csak aludni, pihenni kíváncsoznak. Vasárnap nemkülönben. Akkor később kelnek, úgy tíz óra felé. Délután alszanak, kártyáznak, esetleg olvasnak, ha van valami jó könyv. Mikor nincs munkájuk, akkor idő is, kedv is lenne szórakozásra, de akkor még lakásra, evésre is alig-alig telik. Ilyenkor kölcsönökből élnek.”

Egy inségmunkás anyja a szabad idejéről Bálint Györgynek így nyilatkozik: „Alszom”. Szórakozni sehova nem járt. Néha belenézett az újságba, rádiót nem hallgatott. Könyvet nem olvasott, moziba nem járt. Színházban még sohasem volt.

A munkásosztálynak ezt az elesett a politikai és szakszervezeti mozgalomtól is távol álló részét jellemezve és a kegyetlen viszonyokat kárhóztatva írta Bálint György „... A rádió hangosan szól az egész világon, az írók írnak, a színészek játszanak, a

19. A magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. Szerk.: Rézler Gyula, Bp. 1940. 184. oldal.

film pereg. A Visegrádi utca 20-24. számú ház lakói ezalatt szobáikban és konyháikban üldögélnek, fáradtan és keserűen, többnyire petróleumlámpa fényénél, alusznak, maguk elé bámulnak, esetleg civakodnak. És ha nagyon sok szabad idejük van esetleg elgondolkoznak azon, hogy mennyivel jobb nekik, mint az abesszin benszülötteknek, mert ők kultúrában élnek és jól megszervezett polgári társadalom örködik anyagi és szellemi javaik fölött.”²⁰

A munkások — különösen a fiatal munkások — tudásvágyáról és szabad idejének felhasználásáról képet alkothatunk magunknak a korabeli szociográfiai felmérések alapján. E felmérések nagy részében sok az esetlegesség, de összevetve ezeket az eddig ismertetett adatokat bizonyos tájékozódást nyújtanak a szabad idő szerepét illetően a munkások kulturális-technikai színvonalának emelésében.

Az Országos Szociálpolitikai Intézet az 1930-as évek végén adatfelvételt hajtott végre annak megállapítása érdekében, hogy a 15-18 éves fiatal munkások mivel töltik szabad idejüket. E felmérés eredményeit Gyulai Elemér publikálta.²¹ A felmérés eredményei alapján átlagosnak vett 100 férfimunkás és 100 nőmunkás szabad idejét az alábbiak szerint használta fel:

	Általában	Férfi	Nő
Moziba ment	44	44	44
Színházba, színelőadásra ment	24	28	20
Zenét nyújtó alkalmat keresett	7	10	3
Futballmérkőzésekre, cirkuszba ment	4	7	—
Házi munkát végzett	17	1	33
Családi körben szórakozott	5	5	5
Tanult, tanfolyamokat, előadásokat, múzeumokat látogatott	17	25	9
Gondolkodott, elmélkedett	3	4	2
Regényt, újságot olvasott	53	53	53
Rádiót hallgatott	5	1	1
Sportolt	29	41	16

A legnagyobb érdeklődés tehát az olvasás iránt mutatkozott meg. Száz munkásnak több mint a fele (53) olvasott szabad idejében. Meg kell azonban jegyezni, hogy az olvasott könyvek jelentős része ponyva és színvonalatlan regény volt.

A Népszava 1942. április 26-án „Adatok a vidéki ifjúság munkások helyzetéről” címen adatokat közölt 23 vidéki ifjúság munkás olvasmányairól. A cikk szerint a 23 fiatal közül olvasmányait tekintve, csak 9 bizonyult öntudatos munkásnak. Ezek valamenynyien rendszeresen olvasták a Népszavát és leggyakoribb olvasmányaik Marx, Bebel, Gorkij, Solohov, Jókai, Petőfi, Darvas, Kassák és Nagy István voltak.

Petrányi Győző és Rusznyák István adatai szerint, akik az OTI üdülőtelepein 1941. évben üdültek ifjúság munkások adatait vizsgálták meg — az olvasók rétegződése az alábbi képet mutatta: A megkérdezett fiúk 99 % -a, a megkérdezett lányok 93,2 % -a rendszeresen olvasott, elsősorban szépirodalmat (a fiúk 56,5 % -a a lányok 64,5 % -a). Egyesek a képeslapokat szerették leginkább (a fiúk 17,9 % -a, lányok 14,6 % -a). Szakmai és ismeretterjesztő műveket olvasott a fiúk 17,1 % -a, a lányok 7,8 % -a.²²

Bay Ferenc könyvtárigazgató Magyarország egyik legnagyobb vidéki ipari városában statisztikai adatgyűjtést végzett a helyi könyvvásárlással és könyvgyűjtéssel kapcsolatban. 21 021 kérdőívet dolgozott fel. A kérdőívek tanulsága szerint a városban

20. Bálint—György—Darvas József—Forgách Antal—Jahn Ferenc, Visegrádi utca 20-24 sz. Gondolat, 1936. 2. sz.

21. Gyulai Elemér: A magyar munkásifjúság szórakozása. Szociális Szemle, 1940. 2. szám.

22. Petrányi Győző—Rusznyák Gyula: Munkásifjúságunk helyzete. Bp. 1944. 68. oldal.

535 magánkönyvtár volt. A tulajdonosok nagy része köztisztviselő volt. A Szigetben és a Szabadhegyen, ahol a gyári munkások, napszámosok és földművesek éltek, egyetlen magánkönyvtár sem volt található.²³

Meg kell jegyezni, hogy ugyanebben a városban a városi könyvtárnak kb. 7 0/0 munkásolvásója volt.²⁴

A munkások szabad idejének mennyiségét és művelődési törekvéseinek, a szabad idő felhasználásának tartalmát egyrészt az ellenforradalmi-fasiszta rendszer gazdasági alapja, politikai és kulturális felépítménye határozza meg, másrészt azonban a rendszerrel szemben álló politikai és kulturális törekvések is — elsősorban a munkásmozgalom törekvései — hatottak rá. A szabad idő ebben a tekintetben az ideológiai osztályharc területe volt, ahol kétféle kultúra állt egymással szemben: az uralmon lévő osztályok kultúrája és a kizsákmányolt osztályok kultúrája.

A munkások szabad idejének tartalmát befolyásolni igyekvő gyártulajdonosok megnyilvánulásai világosan mutatják célkitűzéseiket. Egyrészt felismerték, hogy a fejlődő technika bázisán az intelligensebb munkás nagyobb hasznot hajt a tőkésnek. Erről beszélt előadásában Tóth B. László a GYOSZ megbízottja 1943-ban egy országos népművelési értekezleten:

„Ne gondolja senki, hogy a gyáripar vezetőinek megértő munkásgondozása — különösen az elmúlt évtizedekben — valami szociális ihletnek volt az eredménye, hisz abban a korban ez a téma még alig haladta túl az elméleti latolgatások korszakát. A munkásgondozás kérdését okos, objektív, kapitalista számítás indította el, mert a gyárosok rájöttek, hogy minél intelligensebb, minél műveltebb a gyári dolgozó, annál eredményesebb, minőségileg annál értékesebb a munkája. Belátták, hogy a munkás testi és lelki kondíciójának karbantartása, fejlesztése, fontos termelési érdek.”²⁵

Hasonlóképpen nyilatkozott az ellenforradalmi rendszer konszolidációjának igényeit kifejező kultúrpolitika képviselője Klebelsberg Kuno gróf, kultuszminiszter is.

„... a modern termelési mód, az új kényes műszerek, gépek és szerszámok mellett az értelmetlen ember többet árt, mint használ. . . ezért magyarázom a hivatalos kereteken kívül álló pénzügyi bölcsesíneknek, hogy ma az iskola kérdései legalább ötven százalékig közgazdasági, termelési kérdések. . .”²⁶

A tőkés termelés igényei megnyilvánultak a korabeli neveléstudomány területén is.

„... A neveléstudomány új iránya arra hajlik, hogy a humánus és gyakorlati képzést közelebb hozza egymáshoz, közös alapokra helyezze, amazt gyakorlativá téve, ennek gyakorlati szellemét pedig a művelődés tárgyaivá mélyítve ki. . .”²⁷

Módosulnak az uralkodó osztály kultúrpolitikai célkitűzései a világgazdasági válság után, amikor Magyarországnak a „Tengely hatalmakhoz” való csatlakozásával megkezdődnek a második világháborúban való részvétel konkrét előkészületei. Ebben az időben az új kultuszminiszter Hóman Bálint a fasiszta világnézetre nevelés primátusát hirdeti a szakmai képzéssel szemben.

„... Én nem akarom a szakoktatási rendszert lekicsinyelni, nem akarom a szakismeretek nyújtásának szükségességét az iskolában megtagadni, de nem győzöm eléggé hangsúlyozni, hogy a nagy világnézeti harcok mai korszakában a nevelő munkára az iskolának sokkalta nagyobb szüksége van, mint volt bármikor és erre talán még a szakismeretek terjesztésénél is nagyobb súlyt kell helyeznünk. . .”²⁸

23. Bay Ferenc: „A győri magánkönyvtárak statisztikai megvilágításban”. Könyvtári Szemle, 1935. 1. sz.

24. A győri városi közkönyvtár évkönyve. I. 1898—1938. Győr, 1939. 39. l.

25. Tóth B. László (a GYOSZ megbízottjának felszólalása a Balatonkenesei Orsz. Népművelési Értekezleten, 1943. május 19-21) A gyáripari dolgozók és a népművelés, Magyar Lélek, 1943. 8. szám.

26. Klebelsberg Kuno: A Magyar polgári iskola c. cikke. Nemzeti Újság, 1926. június 21. Idézi a Klebelsberg Kuno: Beszédei, cikkei és törvényjavaslatok c. kötet. Bp. 1927. 373. old.

27. Vigh Albert: Magyarország iparosodásának története az utolsó száz évben. Bp. 1932. 673. oldal.

28. Hóman Bálintnak a Felsőházban 1933. június 26-án tartott beszéde. Idézi Hóman: Művelődéspolitikai c. kötet. Bp. 1938. 109. oldal.

A „Magyar Lélek” 1943. évi 12. számában Tamás József „Miről tartunk népművelési előadást?” című cikkében 350 megtartásra ajánlott témát sorol fel és ebből mindössze 2 téma technikai jellegű.

Az üzemi szabadidő-tevékenység ideológiai irányvonalának fő elemei jól nyomon követhetők a Csepeli Weiss Manfréd gyárban szervezett műsoros estek címeiben. A címekből világosan láthatók a hivatalos kultúrpolitika alapelvei: vallás, nacionalizmus és giccs. Magasházy Ödön írja: „... évenként számos kultúrdélutánt rendezünk. Így 1938-39. évben 5 előadásnak 3400, 1939-40. évben 11 előadásnak 8000, 1940-41. évben 11 előadásnak 11 400 nézője volt... Az 1939-40. évben rendezett 11 előadás között a legkiemelkedőbb volt: a „Székely est”, a „Karácsonyest”, a „Tarka est”, a „Petőfi est”, a „Zenés tarka délután”, az „Operett és film sláger est”, az „Erdélyi kultúrest”, az „Erdélyi irodalmi est”.²⁹

A Horthy-rendszer egész időszakán végighúzó jellemvonása az uralkodó osztályok magatartásának a forradalomtól való félelem és ennek megfelelően a kommunistaellenesség és az a törekvés, hogy a munkások szabad idejét a nacionalista eszmék terjesztésének területévé tegyék. Jól jellemzik ezeket a törekvéseket Schmidt Sándor „magyar királyi bányafőtanácsos” szavai:

„40-50 év előtt főiskoláinkon csakúgy, mint a középiskola padjaiban munkáskérdésről mi sohasem tanultunk, a „Rerum Novarum” pápai enciklikának hírére sem hallottuk, tudtuk jó szüleink tanításából, hogy a munkás iránt szeretettel kell viselkedni, ki csak azért lett munkás, mert nem akart tanulni s egészen természetesen erre a pályára küldenek minket is, ha nem végezzük lelkiismeretesen iskoláinkat. . . csak akkor nyílt ki a szemünk, amikor a háborúval együtt ott állott a maga ápolatlan, gondozatlan hatalmas tömegével, az Isten és Haza szent fogalmának tagadásával és gyalázásával.”

„... mi itthon maradtak nem vettük észre a nemzetközi maffia céltudatos munkáját, mikor a tömegek előjárói, egyházi vezetői ellen fordítva, eltávolítani igyekezett a vallástól, hogy a földi tekintélyt lerombolva a legfőbb isteni tekintély hatalma alól is kivonja, mert csak így érhetette el célját, hogy hős katonáink visszaözlőnlvén a hareterekről, vak eszközévé váljonak a hullarabló kommunista-szociáldemokraták vezérének szegény magyar hazánk szétdarabolásának eredményező és soha jóvá nem tehető gázságának.”

„Feltétlen tanulsága tehát a világháborúnak, hogy nem elégséges a fegyverkezés minden fogalmat meghaladó mértéke, nem elégséges a hadseregnek katonai kiképzése, mert a győzelem azé lesz, aki az ország összlakosságának erkölcsi és kulturális értékét képes kellő neveléssel erőssé, naggyá fejleszteni, a tömegeket ellenállóvá tenni nemcsak óvóhelyek készítésével, gázárlatok próbálgatásával, hanem a lélek erősítésével.”

„... aktuális elmélyedni a kérdés tanulmányában, vajon megtettünk-e mindent, hogy az esetlegesen bekövetkező, talán minden eddiginél borzalmasabb világégés ne vezessen újabb 1918-hoz.”³⁰

A forradalmi eszmék terjedésének megakadályozására fontos eszköznek tekintették a kispolgári életforma meggyökereztetését a munkások között. Ezeket a tőkés törekvéseket a már idézett Tóth B. László így fogalmazta meg:

„Tevékenységünk legfőbb szempontja a **családi élet megerősítése**. Szabadidő-tevékenységünk kapcsán olyan lehetőségeket kívánunk biztosítani, hogy a dolgozó szabad idejéből megfelelő időt családja körében töltsön, aminek feltétele, hogy kellemes barátságos otthona legyen, ahol szívesen tartózkodik és ott el tudja foglalni magát. Ezeket a célokat szolgálja a munkásházak, a munkáslakások létesítése, családi házak megszerzése és építésének előmozdítása, kiskertek megszerzése, apró háziállatok

29. Magasházy Ödön: Szabadidő a Csepeli Weiss Manfréd gyárban.

30. Dr. Schmidt Sándor (magyar kir. bányügyi főtanácsos, a Salgótarjáni Kőszénbánya RT. Szabadidő tevékenység a magyar gyárparban. Bp., 1941. 45. oldal. vezérigazgatóhelyettes) A munkásság szociális helyzete és a szabadidő mozgalom. (A Soproni Nyári Egyetemen 1939. augusztus 9-én tartott előadás),

tenyésztési lehetőségének elősegítése. Ezek az akciók egyben gazdasági segítséget is biztosítanak a gyári dolgozók háztartása számára.³¹

Az uralkodó osztály propagandistái a munkások tudásszomját is a maguk elképzelésének szolgálatába igyekeztek állítani és arra törekedtek, hogy az olvasás elvonja a munkások figyelmét a tényleges társadalmi problémákról. A könyvet a valósággal való szembe fordulás és idealista világnézet kialakítása eszközként tekintették. Ennek érdekében a kulturális demagógiától sem riadtak vissza. Elismerték a munkások művelődési vágyát, hogy azután azt saját világnézetük eszközévé változtassák. Hankiss János akkori kultusz államtitkár így írt erről:

„Mert a fiatal munkás csupa éhség és szomjúság: olvasni, tanulni és művelődni szeretne; nagyon komolyan hiszi, hogy a tudás hatalom, — nem olyan bizonytalanul, mint némely egyetemet végzett értelmiségi...”

„A tudás szabadság. A művelt ember fölemelte a fejét és körül néz a világban. Meg tudja ítélni a maga helyzetet és lehetőségeit. Tudatos lesz, mérlegelni tud. Nem megy fejlel a falnak és nem enged át másnak, hogy gondolkozzék helyette. A műveletlen ember feje a földre konyul, szeme az anyagra szegeződik, amelyen dolgozik. Munkájának nem jelentőségét érzi, hanem kényszerűségét. Így életét sem érzi szabadnak.

A műveltség nemcsak szabaddá teszi a lelket, de a földi lehetőségek közt boldoggá is. A könyv, a szó, a kép megmutatja a munkába merült embernek... , hogy ezen az életen kívül még nagyon széles a világ s ez a világ az enyém is, ha meg tudom keresni és hódítani. Ha este munka után Amerikába olvasom magam, akkor ott is vagyok; ha a Székelyföld friss csúcsaira visz a könyvem, akkor üdülök, pedig nem mozdulhatott ki Pestről. Gárdonyi Gézának, a nagy írónak egri sírja fölött, egy egyszerű fakereszten ez a pár szó olvasható „CSAK A TEST”. Tudniillik a lelke nem, az Istennél van. Ezt a mondást szeretném alkalmazni mindenkire, aki el tud mélyedni olvasmányába: ilyenkor a teste van otthon, a lelke járja a világot, szabadon és boldogan. Ennél a boldogságnál többet és állandóbbat nem adhat semmi.”³²

Lényegében ugyanezeket a gondolatokat fejtette ki Bisztray Gyula minisztériumi osztályvezető a Csepeli munkások előtt:

„A szociológia elméleti tudománya azt hirdeti, s a gyakorlat a tapasztalat is azt mutatja, hogy alig van társadalmi réteg, amelynek a kulturális érdeklődése olyan élénk és állandó volna, mint az üzemi munkásságé... .

Ez a csodálatosan élénk, friss érdeklődés a szellem magasabb régiói iránt mindeképpen érthető. Pusztán lélektani szempontból is könnyen megmagyarázhatjuk. A nagy gyári üzemekben a termelés fokozott, türelmetlen, szinte kíméletlen üteme rendkívüli igénybe veszi, úgyszólván teljesen leköti az ember minden idegszálát. Természetes a reakció: a szabad időben eltávolodni ettől a monotonitástól és a részletmunkától a nagy összefüggések, a hatalmas egységes szerkezetek, rendszerek megismerése, felé törekedni!”³³

Mindezek a törekvések végső fokon az osztályellentétek elkendőzését, a fasiszta ideológia alapján nyugvó „nemzeti egység”, a Szovjetunió ellen folyó háború hátrószágnak ideológiai megszilárdítását szolgálták.

A Horthy-rendszer kulturális politikáját és kulturális életét az MSZMP művelődéspolitikai irányelvei így jellemzik: „A negyedszázados ellenforradalmi rendszer uralkodó kultúráját a népelletenség, a kizsákmányoló osztályok kiváltságos helyzetének biztosítására, az osztályellentétek elkendőzésére irányuló törekvés, a nemzeti fennhőjázás és gyűlölködés, a nacionalizmus és sovinizmus, a klerikalizmus jellemezte. Az elemi ismeretek terjesztése is csupán a tökéletes termelés által igényelt korlátolt műveltségi színvonalat nyújtotta a nép tömegeinek. Az iskolai nevelést a nemzeti gyű-

31. Tóth B. László: A gyáripari dolgozók és a népművelés.

32. Hankiss János: A művelt munkás. Magyar Lélek, 1944. 1. szám.

33. Bisztray Gyula (a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Iskolán kívüli népművelési ügyosztály vezetője): Munka és műveltség. Magyar Lélek, 1942. 11. szám. (A csepeli szabadegyetemi tanfolyam megnyitásán elmondott előadás.)

lökődés terjesztése révén az imperialista háború eszméi előkészítésének szolgálatába állították. A feudális maradványokkal telített tőkés rendszer talaján a magyar kultúra nem tudott igazán szárnyra kapni. A hivalkodóan emlegetett „magyar kultúrfőlény” hamis jelszó volt és álnokul imperialista célokat leplezett. Mit jelentett a valóságban ez a „kultúrfőlény”? Jelentette a dolgozó tömegek kulturális elmaradottságát, papíron meglévő, de végre nem hajtott iskolatörvényeket, a munkás és parasztfiatalok kirekesztését a középiskolákból és az egyetemekről, az értelmiség és a nép szembeállítását, a klerikalizmust, a sovíniszta, fasiszta nézetek uralmát, a kispolgári gíces, a ponyva, a szórakoztató ipar tobzódását.³⁴

Az uralkodó osztályok kultúrájával és népellenes kulturális törekvéseivel szemben a **munkáskultúra és munkásművelődés a Kommunista Párt irányításával** harci eszközzé vált a fasizmus ellen a demokratikus és szocialista Magyarországért vívott harcban.

A húszas évek elejének néhány kísérletét nem tekintve, a III. Internacionále V. Kongresszusa után 1925. körül bontakozott ki a Kommunista Magyarországi Pártjának kulturális tevékenysége. A kulturális mozgalomban elért sikerek összefüggésben voltak az illegális munka összekapcsolása terén elért eredményekkel.³⁵

A kulturális tevékenység legálisan a szakszervezetekben, a Szociáldemokrata Pártban, a munkáskultúregyesületekben, az antialkoholisták, eszperantisták, természetbarátok egyesületeiben, a szavalókörösokban, a Munkás Testedző Egyletben, a munkásénekkarokban folytatható.

A munkás kultúrmozgalom szervezésében és irányításában nagy szerepet játszott a párt kezdeményezése alapján Tamás Aladár vezetésével 1927. augusztus 15-én legálisan megjelent 100 % c. folyóirat. A lap feladata volt, hogy a legális szervezetekben dolgozó kommunisták és a vezetőség alatt álló baloldali tevékenységét mint kollektív agitátor, propagandista és szervező irányítsa.³⁶

A lap több cikkben foglalkozott a munkás-kultúrmozgalom problémáival, meghatározta a mozgalom feladatait és helyét a munkásmozgalomban. „Sohasem csinálunk titkot abból, hogy nekünk sem az egyes kultúregyesületek, sem az egyes kultúrtestületek nem jelentettek öncélt. Eszközei, csataterületei, harci eszközei, a munkásság felszabadulási küzdelmének, a munkásság harcának, a kapitalizmus ellen.”³⁷

A szociáldemokrata vezetés alatt működő kultúregyesületekben a vezetőségek és a tugság egy része is a politikamentesség álláspontjára helyezkedett.

A kultúregyesületek szociáldemokrata vezetői a kultúrmozgalom politikamentessége mellett foglaltak állást, a német szociáldemokrácia jobboldalától átvett nézetek — a kultúra osztályfölöttiségét — hirdették. Álláspontjaikat a „Munkáskultúra” egyik számában így fogalmazták meg: „A gazdasági szükségszerűség parancsolóan írja elő a kollektív állam létesítését. A gazdasági adottság megvan. Az átmenet problémája: az ember. A mai ember nem éri el a tudás, az önfegyelmélettség, a gondolkodás megszokottságának azt a fokát, hogy áttérhessen, és át merjen térni az új termelési rendre. Új ember kell. És itt nyomul előtérbe a nevelés problémája.”³⁸

Nem az osztályharcot és a proletáriátus diktatúráját, hanem a nevelést tekintették a szocializmus feltételének.

A 100 % több cikkben foglalkozott a politika és a kultúra viszonyával. Az egyik cikkben erről a kérdéstről a következőket olvashatjuk: „... a munkáskultúra problémájának alapja, alfája és omegája a munkaidő kérdése. Nem véletlen, hogy a

34. A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikai irányelvei. Bpest. 1958. 6-7. oldal.

35. Serfőző Lajos: A KMP tevékenysége a munkáskultúra- és sportmozgalomban. (1925-1945). Bpest. 1963. 12. oldal.

36. Serfőző Lajos: A KMP tevékenysége a munkáskultúra- és spormozgalomban. (1925-1945.) Bpest. 1963. 13. oldal.

37. Gergely Sándor: Miért harcolunk 100 %. 1929/30. III. évf. 3. sz. 3. oldal.

38. Sp. szocializmus jövőjének problémája a nevelés problémája. Munkáskultúra 1925. 5. szám 3. oldal.

munkáskultúra tömegszükségletté válása, tömegszervezeteket teremtő ereje csakis akkor merülhetett fel, amikor az évtizedes osztályharc alaposan megrövidítette a munkanapot. Sőt szükséges volt, hogy egy új nemzedék nőjön fel viszonylag (a régi 14-16 óras munkanaphoz képest) megrövidült munkaidő mellett, hogy a munkáskultúra kérdése, mint tömegszükséglet egyáltalán felmerüljön. De továbbfejlődése vagy visszaszorulása egyenes következménye, hogy a munkaidő kérdése hogyan alakult ki. Ha a tőkésosztály folyton erősödő kísérletei, újra meghosszabítaná a munkanapot, eredményekkel járnak, úgy mindenki látni fogja, saját testén fogja érezni, hogyan fog újból lelakadni a most felvirágzásnak indult kultúrmozgalom. A munkaidő meghosszabbításának minden felőrája, a mértani arányban növekvő kimerülés következtében, órákat von el a kultúrtevékenységektől. Mert nemcsak szabad idő, hanem egy bizonyos frissesség, testi és szellemi mozgékonyosság kell ahhoz, hogy a munkás munkanapja után még érdeklődni tudjon kultúrkérdések iránt, sőt aktív alkotó szerepet játszhasson a különböző kultúrterületeken.

Ezért a pusztán munkaidő kérdése távolról sem meríti ki ezt a kérdést. Döntő szerepet játszik még benne az is, milyen az a 8-9-10 órai munka, amely után a munkás az üzemet elhagyja. Ha a racionalizálás, a futászalag, a stopperóra kiszívták a velőt csontjaiból, ha az üzem rossz egészségi viszonyai (világítás, szellőzés, por, piszok stb.) egészségét, idegeit tönkreteszik, ismét képtelen lesz a munkáskultúra kérdéseiben alkotóan, vagy akárcsak passzíván is részt venni.

Végül pedig, ezt a kérdést igazán nem kell részletesen kifejtenünk: a munkabér nagysága is döntően befolyásolja ezt a kérdést, milyen erővel és milyen képességekkel vehet részt a munkás a kultúrmozgalomban. A legszerűesebb igények mellett is kell, hogy költségvetésben valami minimális felesleg álljon rendelkezésre, ha szabad idejét kultúrmunkára akarja fordítani. Ha most már látjuk, hogy a kultúrmunka egész megindulása, szélessége, mélysége, intenzitása, a legszorosabban függ a munkaidő, munkabér, munkaviszonyok kérdéseitől, akkor rögtön látjuk, milyen utópia a kultúrának politikamentes elképzelése. Látjuk, hogy a munkás, aki nem vesz részt teljes erejével a munkásosztály politikai és gazdasági harcáiban, nem akarhatja komolyan a munkáskultúrát, a munkásság kulturális életszínvonalának emelkedését. Nem mert kitérni azoknak az anyagi előfeltételeknek kiharcolása elől, melyek a munkáskultúrát lehetővé teszik.³⁹

A 100 % a K. M. P. álláspontjának megfelelően a munkáskultúrának a politikai lól való elválaszthatatlanságát hirdette, általában a párt irányelveit követte. Ennek megfelelően hibái és eredményei nem tértek el lényegesen a párt erőnyeitől és hibáitól.⁴⁰

A Szociáldemokrata Párt és Szakszervezeti Tanács a fővárosban és a vidéken hathetes és fél éves szemináriumokat szervezett munkások számára. Ezenkívül tudományos ismeretterjesztő előadásokat, múzeumlátogatásokat és tanulmányi kirándulásokat is szervezett. A téli hónapokban kultúrestek keretében irodalmi és művészeti kérdésekkel is foglalkoztak.

A Szociáldemokrata Pártban felmerült egy munkásegyletem létrehozásának gondolata is. Ezt azonban megvalósítani nem tudták.⁴¹

A Szociáldemokrata Párt irányításával szervezett tudományos ismeretterjesztés azonban sok esetben nem a marxista világnézet alapján folyt. Ezt bizonyítja Dr. Czákó Ambrónak a Szociáldemokrata Párt folyóiratában a „Szocializmusban” ezzel a kérdéssel kapcsolatban megjelent cikke. Ebben a cikkben a szerző azt a közismert oportunistá álláspontot fejtegeti, amely szerint a marxista filozófiának és a természettudományoknak egymáshoz semmi köze nincs. „Szomorú látvány — írja Czákó Ambró —, amikor a természettudományi előadó minduntalan kapitalizmust megkiszámányolást emleget s mivel hallott valamit harangozni a történelmi materializ-

39. Németh Lajos: Kultúra és politika. 100 %, 1928. ápr. I. évf. 7. sz.

40. Sertfőző Lajos: A KMP tevékenysége a munkáskultúra- és sportmozgalomban (1925-1946). Bpest, 1963. 15. oldal.

41. Rácz Gyula: „Az iskolán kívüli oktatás”. Szocializmus 1924. 5. sz.

42. Czákó Ambró: „A munkás továbbképzés kérdésehez”. Szocializmus. 1924. 8. szám.

musról, fő kötelességének tartja, hogy **materialista** világnézetéről biztosítsa a hallgatóságát. Szegény nem tudja, hogy a kettőnek egymáshoz semmi köze, sőt, hogy a szocializmus lényegileg idealisztikus mozgalom s hallgatóságának érettebb része is ilyennek fogja föl s fölöttébb bosszankodik az előadó elvtárs elmaradottságán.”⁴²

Czakó Ambrónak, a teológusból lett „munkáspropagandistának” felháborodása egyébként azt is bizonyítja, hogy a Szociáldemokrata Párt által szervezett előadások egy részét a Kommunisták Pártjához és a baloldali ellenzékhez tartozó, materialista világnézet alapján álló előadók tartották.

A munkások szabad idejének kulturált felhasználásában nagy szerepet játszott az olvasás és az ezt elősegítő Munkáskönyvtárak. A szervezett munkások tudásvágya jóval felette állt az osztályatlagnak. 1927-ben 39 budapesti és 23 vidéki, összesen 57 szakszervezeti könyvtár működött. Budapesten 95 337, vidéken 42 804, összesen 138 141 könyvből álló állománnyal. Legnagyobb könyvtár Budapesten a vasmunkások szakszervezetében volt. Ez a könyvtár 15 721 könyvvel rendelkezett. 1927-ben az olvasott könyvek száma Budapesten 163 967, vidéken 70 645, összesen 234 612.⁴³

A vasas-szakszervezet 1939-40 évi szemináriumainak 151 résztvevője közül 90 hallgató gyűjtött könyvet.

Az olvasás jelentőségét világítja meg az a tény, hogy amikor megkérdezték ezt a 151 hallgatót, hogyan és milyen módon jutott el a munkásmozgalomhoz, 22 munkás azt válaszolta, hogy olvasmányai győzték meg arról, hogy csatlakoznia kell a munkásmozgalomhoz.⁴⁴

A szakszervezetekben a munkások technikai színvonalát emelő ismeretterjesztő előadásokat is tartottak. Ezeknek a száma azonban nagyon alacsony volt. Az 1928-29-es évben például 152 műszaki-technikai tárgyú előadás volt a szakszervezetekben. A legtöbb ilyen előadást a famunkások, a nyomdászok, az építőmunkások és a könyvkötők tartották.

Egyes szakszervezetek az előadásokon kívül többhónapos tanfolyamokat is szerveztek.⁴⁵

Ez a néhány kiragadott adat elgendő annak bizonyítására, hogy a szabad idő a munkásmozgalom és elsősorban a kommunista párt irányításával kapitalista körülmények között is szerepet játszik a munkások kulturális-technikai színvonalának emelkedésében. A munkásmozgalom és a párt kulturális törekvései a kapitalizmus és fasizmus körülményei között nem foghatták át az egész munkáosztályt. Ennek ellenére a munkásoknak a tőkétől kiharcolt szabad ideje és e szabad időben kibontakozott kulturális tevékenység eredményei egyik alapját képezték annak, hogy a fel szabadulás után a párt megfelelő káderekkel rendelkezett az előtte álló hatalmas feladatok megvalósításában.

43. Társadalmi lexikon. Id. kérd. 495. oldal.

44. Szilágyi János: Munkáskönyvtárunk általános műveltségi helyzete 1919-1945 között. Epest. 1964. 47. oldal.

45. Illyefalvi I. Lajos: A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Epest, 1930. 604. oldal